

Софийски университет «Св. Климент Охридски»
Юридически факултет
Катедра «Международно право и международни отношения»

Деница Николова Велчева

задочен докторант

***ЕНЕРГИЙНА СИГУРНОСТ, ЕНЕРГИЙНА ДИПЛОМАЦИЯ:
ПЕРСПЕКТИВИ ЗА БЪЛГАРИЯ***

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за придобиване на образователна и научна степен „доктор“

по професионално направление 3.3 Политически науки

(Международни отношения)

Научен ръководител:

проф. д-р Пламен Пантев

януари 2017 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

I.	Обща характеристика на дисертационния труд.....	3
1.	Обект и предмет на изследването.....	3
2.	Актуалност на изследването.....	4
3.	Изследователски цели.....	5
4.	Използвани подходи и методология.....	6
5.	Научни приноси на изследването.....	7
6.	Практическо значение на резултатите.....	8
7.	Обем и структура на изследването.....	8
II.	Съдържание на дисертационния труд.....	9
III.	Публикации във връзка с материята на дисертационния труд.....	40

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД¹

1. Обект и предмет на изследването

Енергийната сигурност е тема, която през последните години фокусира към себе си широко обществено и експертно-аналитично внимание. Тя е тясно свързана с големия теоретичен въпрос за променящата се концепция за сигурността като цяло, с обогатяването на последната с нови аспекти и формирането на подвидове на понятието „сигурност“. Отделните аспекти на сигурността не съществуват в изолация, а динамично взаимодействат помежду си, между тях съществуват хоризонтални връзки, а всеки от тях от своя страна се намира във вертикална, йерархична подчиненост спрямо общото понятие „сигурност“. Ето защо енергийната сигурност има допирни точки едновременно с икономическия, екологичния, социалния, дори здравния, но също и с „класически“ аспекти на сигурността като противодействието на организираната престъпност и дори – военния аспект.

Енергетиката е основополагащ сектор на икономиката, без който не може да функционира нито една индустрия, нещо повече – той е предпоставка за нормалните условия за живот на индивидите (т. нар. „човешка сигурност“). Толкова чувствителен и жизненоважен сектор, че от него зависи дори и стабилността на правителствата. Имайки предвид изключителната важност на енергетиката от една страна и тенденцията към изчерпване на традиционните енергийни източници – от друга, не е чудно, че държавите пускат в ход множество мощни средства за обезпечаване на енергийната си сигурност. Едно от тези средства е дипломацията. Ето защо постепенно се формира нов неин дял – енергийна дипломация. Паралелно с формирането на този нов дял на дипломацията се развива и преговорната теория. Преговорите по енергийните въпроси се очертават като нов и много специфичен вид преговори, който заслужава да бъде изследван. Във връзка с гореизложените развития бяха формулирани и обектът и предметът на това научно изследване.

Обект на дисертационния труд са енергийната сигурност и дипломация от теоретична и практическа гледна точка, а също и перспективите за България за гарантиране на енергийната ѝ сигурност, особено чрез енергийна дипломация.

¹ Изложените в дисертацията позиции са на нейната авторка и по никакъв начин не ангажират държавната институция, в която тя работи

Предмет на дисертационния труд са въпросите за дефинирането на понятията „енергийна сигурност“ и „енергийна дипломация“, теоретичният модел на енергийната сигурност и връзките и взаимодействията на последната с други аспекти на сигурността, историческото развитие на енергийната дипломация в периода от големите петролни кризи на ХХ в. до настоящия момент, корелациите „сигурност“-„дипломация“ и „енергийна сигурност“-„енергийна дипломация“, международните преговори по енергийните въпроси като специфичен вид преговори, влиянието на факторите на международната среда (структурни, функционални и регулативни) върху енергийната сигурност и дипломация, взаимодействието на България с основните „актьори“ на международната енергийна сцена, перспективите пред енергийната сигурност и дипломация на България.

2. Актуалност на изследването

В областта на енергийната сигурност има много силно влияние на геополитическия фактор. Енергийните ресурси никога не са били равномерно разпределени по земното кълбо и държавите, които ги притежават в изобилие, са се научили да ги използват като политическо оръжие, като средство за оказване на дипломатически натиск. Енергийният сектор на този тип държави съставлява основна част от икономиката им и следователно е значим компонент на „твърдата“ им сила. Картината обаче става още по-интересна поради факта, че една от най-богатите на енергийни суровини държави в света е едновременно един от мощните центрове на сила в системата на международните отношения - Русия. Това превръща енергийната сигурност в поле на конкуриращи интереси в много по-голямата „игра“ за световна доминация между центровете на сила в условията на трансформираща се структура на системата на международните отношения и придава актуалност на изследването. България – страна в географска близост до Русия и силно зависима за вноса си на енергийни суровини от нея, но същевременно принадлежаща на съвременния етап от своето развитие към друг силов център – ЕС, а по линия на НАТО и чрез двустранно сътрудничество в областта на сигурността – тясно свързана и със САЩ, се оказва в положение да защитава енергийната си сигурност в усложнена геополитическа обстановка.

3. Изследователски цели

Целите на дисертацията са следните:

Цел първа е определяне мястото на енергийната сигурност в рамките на съвременния теоретичен модел на сигурността, такъв какъвто го описва проф. Пламен Пантев. Не би било логично да се търси обяснение на понятието „енергийна сигурност“ във от контекста на родовото понятие „сигурност“.

Цел втора е да се даде авторска дефиниция на понятието „енергийна сигурност“. Няма как да говорим за енергийна сигурност в по-общ план, без да сме уточнили съдържанието на самия термин.

Цел трета е изясняване на взаимовръзката между екологичния, икономическия и енергийния аспект на сигурността. Освен теоретичен смисъл, това усилие има практическо значение при политическото целеполагане, когато трябва да се вземат решения относно перспективите на България в областта на енергийната сигурност.

Цел четвърта е да се изведе авторска дефиниция на понятието „енергийна дипломация“. Логиката отново е да се създаде база за по-нататъшни съждения по отношение на енергийната дипломация.

Цел пета е да се проследи съвременното историческо развитие на енергийната дипломация. Смисълът е да се екстраполират тенденции, валидни и в настоящето, и да се идентифицират научените уроци от миналото.

Цел шеста е изследване на корелациите „сигурност“-„дипломация“ и „енергийна сигурност“-„енергийната дипломация“. Това позволява изграждането на ясна теоретична основа, на която да се постави идентификацията на перспективите пред България в областта на енергийната сигурност и енергийната дипломация.

Цел седма е изследване на спецификите на международните преговори по енергийните въпроси от гледна точка на теорията на международните преговори. Без поставянето на този научен проблем е невъзможно изчерпателното разглеждане на темата за енергийната дипломация.

Цел осма е достигане до изводи относно влиянието на международната среда (структурни, функционални и регулативни фактори) върху енергийната сигурност и дипломация. Смисълът от поставянето на тази цел отново е както теоретичен, така и практически – при външнополитическото целеполагане и неговите проекции в описваните сфери.

Цел девета е достигане до валидни и в максимална степен практически приложими изводи за перспективите пред България в областта на енергийната сигурност и енергийната дипломация след обзор на:

- = спектъра от международни енергийни отношения, в които влиза страната;
- = възможностите за диверсификация на енергийните източници.

4. Използвани подходи и методология

В процеса на изследване най-широко застъпен е **общонаучният системен подход**. Използван е също **историческият подход** за проследяване развитието на енергийната дипломация.

Що се отнася до специфичната за теорията на международните отношения и изследванията на сигурността **методология**, протичащите борби за надмощие между основни центрове на сила като Русия, САЩ, ЕС и – макар и със сравнително периферна роля по отношение специално на българската енергийна сигурност – Китай, се анализират основно от гледна точка на **класическия** (*Бжежински, Кисинджър*) и **структурния** (*Кенет Уолц, Пламен Пантев*) **реализъм**. Класическият реализъм е подходящ за изследване на процесите, протичащи по линия на енергийната сигурност и дипломация, от гледна точка на съперничеството между моментните центрове на сила и отражението му върху буферните зони, наричани от авторката на това съчинение зони по „разломните линии“. Структурният реализъм позволява създаването на модел на актуалната структура на системата на международните отношения, който улеснява разбирането на тези процеси. При изследването на интеграционните процеси в Европа и Евразия се използва и **функционалистският подход**, свързан с теорията за интеграцията. Разсъжденията за ролята на администрациите в енергийната сигурност и дипломация се правят в рамките на **бюрократичната теория** (*Макс Вебер*), тъй като

на международната сцена субектите може и да действат като унитарни „играчи“, но вземането на решенията за ходовете на външната им политика е плод на сложни бюрократични процедури. Правени са и някои преки и косвени препратки към теориите на марксизма и империализма.

Широко застъпен в съчинението, макар и общонаучен, а не специфичен за материята на международните отношения, е **методът анализ на специализирана литература**. При подбора на цитираните съчинения е използван **методът на рационалния избор**. Общият брой на източниците е 252 – на български, английски, руски, немски и френски език, плюс 11 карти и снимки. Трябва обаче да се отбележи, че поради изключителната динамика на материята и зависимостта ѝ от актуални външно- и вътрешнополитически процеси дори изследванията на признати експерти в областта на енергийната сигурност бързо стават ирелевантни към реалностите на деня. Това водеше след себе си изискването непрекъснато да се актуализира библиографията на съчинението.

5. Научни приноси на изследването

Приносителите на дисертационния труд към изследването на проблематиката на енергийната сигурност и дипломация, но също и към теорията на международните отношения, изследванията на сигурността, теорията на международните преговори и теорията на външната политика, са:

- 1. Извеждането на авторски дефиниции за понятията „енергийна сигурност“ и „енергийна дипломация“;*
- 2. Изграждането на теоретичен модел на взаимодействието на частното понятие „енергийна сигурност“ както с общото понятие „сигурност“, така и с други аспекти на сигурността: икономическия, екологичния, социалния, здравния, аспекта, свързан с борбата с организираната престъпност, и военния аспект;*
- 3. Изследването на корелацията „енергийна сигурност“-„енергийна дипломация“;*

- 4. Позиционирането на международните преговори по енергийните въпроси в рамките на аналитичния модел на преговорната теория;*
- 5. Разглеждането на въздействието на факторите на международната среда (структурни, функционални и регулативни) върху енергийната сигурност и дипломация;*
- 6. Извеждането на авторски позиции по въпроса за алтернативите за България в областта на енергийната сигурност и дипломация.*

6. Практическо значение на резултатите

При разработването на актуални и дискуссионни теми като енергийната сигурност и дипломация основен бе стремежът ни да се достигне до валидни изводи за българския национален интерес, който трябва неизменно да бъде защитаван, независимо от политическата конюнктура и естествената за демократичните общества периодична смяна на управляващите елити.

Силна практическа насоченост има т. 5 на Трета глава на дисертацията, посветена специално на перспективите за България в областта на енергийната сигурност и енергийната дипломация.

7. Обем и структура на изследването

Трудът се състои от: въвеждащи думи на признателност към хората, които имат принос дисертационният труд да стане факт, списък на използваните съкращения, указател на източниците на използваните карти и снимки, увод, три глави, заключение, библиография, приложение (карти и снимки) и декларация за оригиналност – общо 225 страници.

II. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД

В увода са изведени обектът и предметът на изследването, използваната методология, целите и задачите, посочен е броят на използваните източници и са открити основополагащи за изследването заглавия. Формулирана е и тезата, която се доказва последователно в съчинението, а именно:

Главната перспектива пред енергийната сигурност и дипломация на България е умелото лавиране между центровете на сила, както и между страните доставчици на енергоресурси като цяло; други реални перспективи са енергийните иновации, добивът на собствени конвенционални енергийни източници, енергоспестяването и рационалното потребление на енергийните ресурси.

Трите основни изследователски въпроса на дисертацията са:

- 1. Какво е „енергийна сигурност“?*
- 2. Какво е „енергийна дипломация“?*
- 3. Какви са перспективите пред България в областта на енергийната сигурност и енергийната дипломация?*

Задачата на дисертационния труд е да се докаже тезата.

ГЛАВА 1

ЕНЕРГИЙНА СИГУРНОСТ И ЕНЕРГИЙНА ДИПЛОМАЦИЯ – ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ

1.1. Понятието „енергийна сигурност“ в съвременния теоретичен модел на сигурността

Сигурността е фундаментална обществена категория. Изследването ѝ може да се извършва на различни нива – индивидуално, групово, национално, регионално, глобално, и от различни научни перспективи. Поради тези причини не съществува единен отговор на въпроса „*Що е то сигурност*“? Проф. Пламен Пантев счита, че терминът „отразява основна категория на изследванията и на практиката на международните и вътрешнополитическите отношения“², но „свеждането му до едно оперативно, ясно и точно за използване, макар и сложно, понятие в международната преговорна практика е все още перспективна и дългосрочна научна задача“³. По тази причина „няма и не може да има трайно застинал теоретичен модел на сигурността, в който безусловно да доминират отделни елементи над други“⁴, макар някои учени да са на мнение, че изследванията на сигурността са достигнали достатъчна степен на зрялост, за да се обособят в отделна теория.⁵

През последното десетилетие на ХХ и първото десетилетие на ХХІ в. разбиранията за сигурността претърпяват значителни промени. Размиват се границите между националното и международното ѝ измерение. Увеличава се кръгът на представляващите интерес за теорията и практиката нейни аспекти: към традиционните такива – отбраната и поддържането на установения държавно-правен ред – се прибавят и много нови: икономически, социален, здравен, екологичен, енергиен и т. н. Преди всичко – променят се заплахите за сигурността на държавите, обществата и света като цяло. През ХХ в., чак до края на Студената война, те са

² Пантев, Пл., Международните преговори в областта на сигурността, София: СОФИ-Р, 2006, стр. 35

³ пак там

⁴ пак там, стр. 48

⁵ вж. Стефанов, Г., Теория на международната сигурност, София: СИЕЛА – СОФТ ЕНД ПАБЛИШИНГ, 2005

традиционни – произтичащи най-вече от организираната военна сила на други държави. Най-емблематичната илюстрация е ядрената надпревара между САЩ и СССР. След разпадането на Източния блок и Съветския съюз системата на международните отношения коренно се променя, а с нея – и средата за сигурност. Поставено е началото на устойчива тенденция към намаляване вероятността от глобален военен конфликт с пряк сблъсък между някои от държавите-основни центрове на сила. (Макар че старо правило в изследванията на сигурността и прогнозирането на свързаните с международните отношения процеси е, че предвид сложността на материята и огромния брой на променливите величини, тенденциите се проявяват като статистическа, а не математическа закономерност, те са маркер за степента на вероятност дадено явление да настъпи, но са възможни и съвсем изненадващи промени на цялата „графика“. Събитията около отношенията Русия-ЕС-САЩ във връзка с Украйна и Сирия го доказват.)⁶

В контекста на развитието на концепцията за сигурността и промяната на референтния ѝ обект от държавите през обществата до отделната човешка личност⁷ се ражда и понятието „човешка сигурност“. Тъй като то има немалко допирни точки с енергийната сигурност, е важно да разкрием неговото съдържание. Според Доклада за човешкото развитие от 1994 г. на ПРООН „Може да се каже, че човешката сигурност има два главни аспекта. Първо, тя означава безопасност от такива хронични заплахи като глад, болести и репресии. Второ, тя означава защита от внезапни и опасни сринове в моделите на ежедневието – в домовете, на работа или в общностите“⁸.

Междувременно нараства ролята на „асиметричните“ заплахи. В наши дни „традиционната историческа заплаха в международните отношения – военната, е тотално „инфилтрирана“ от заплахи от друго естество: екологически, икономически, включително с оглед добива и пренасянето на жизнени ресурси до световните пазари, социални, в това число и такива, свързани със здравето, и т. н.“⁹. Различните видове заплахи, особено неklasическите, асиметричните, и различните аспекти на сигурността се преплитат помежду си, за да изградят една динамична и многоизмерна реалност.

⁶ за еволюцията на концепцията за сигурността вж. Пантев, Пл., цит. съч., 2006, стр. 34-58

⁷ вж. пак там, стр. 41-47

⁸ UNDP, Human Development Report 1994, p. 23,

http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf (last accessed on 07.03.2016)

⁹ Пантев, Пл., цит. съч., 2006, стр. 54

През последните години проблемът за *енергийната сигурност* отново доби актуалност. Любопитно от теоретична гледна точка е, че терминът е широко употребяван, но въпросът за дефинирането му се поставя сравнително рядко. В дисертацията са приведени откъси от изследвания на теоретици, изтъкващи многообразието на гледните точки към понятието: Величка Милина, Тодор Тагарев и Венелин Георгиев; Даниел Йергин; Кристиан Винцер. Опит за извеждане на теоретична дефиниция прави Джан Дзиен в публикация под егидата на Центъра за изследвания на политиката на Североизточна Азия на Институцията Брукингс.

Авторката на дисертацията изследва и институционални дефиниции, както и такива с източник стратегически документи. Може би най-авторитетното определение за „енергийна сигурност“ – това на Международната енергийна агенция (МЕА) - към 2011 г. звучи по следния начин: „непрекъснатата физическа наличност на достъпна цена при зачитане на тревогите, свързани с околната среда“¹⁰. В края на юни 2014 г. на сайта на Агенцията пише, че „МЕА дефинира енергийната сигурност като непрекъснатата наличност на енергоизточници на достъпна цена. Енергийната сигурност има много аспекти: дългосрочната енергийна сигурност се занимава основно с навременни инвестиции, за да се доставя енергия в съответствие с икономическите развития и екологичните потребности. От друга страна, краткосрочната енергийна сигурност се фокусира върху способността на енергийната система да реагира бързо на внезапни промени в баланса между предлагането и търсенето“¹¹.

По-нататък се прави преглед на разбирането на НАТО и ЕС за „енергийна сигурност“, основно на базата на текстовете на стратегически документи: стратегическата концепция на НАТО от 2010 г. „Активен ангажимент, модерна отбрана“, документите на ЕС „Сигурна Европа в един по-добър свят (Европейска стратегия за сигурност)“, *Енергия 2020 – стратегия за конкурентоспособна, устойчива и сигурна енергетика*, „Европейска стратегия за енергийна сигурност“. В тях ясни дефиниции не се срещат, но могат да се открият отделни елементи, които да послужат при изясняването на съдържанието, което влага съответният международноправен субект в понятието. Разгледани и са определенията за „енергийна

¹⁰ Jessica Jewel, The IEA Model of Short-term Energy Security (MOSES). Primary Energy Sources and Secondary Fuels, 2011, Working Paper, p. 9 (11 of 48)
http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/moses_paper.pdf (last accessed on 21.07.2013)

¹¹ IEA, Topic: Energy Security, <http://www.iea.org/topics/energysecurity/> (last accessed on 29.06.2014)

сигурност“ от Стратегията за национална сигурност на Руската федерация от 31 декември 2015 г. и Енергийната стратегия на Руската федерация до 2030 г.

Авторката на дисертацията вярва, че по отношение на чувствителна област като енергийната сигурност обаче преди всичко трябва да сме наясно със собствения си национален интерес, а за да го разберем, на първо място е необходимо да се знае какъв смисъл влага българската държава в това понятие. В тази връзка е разгледано определението, което дават *Стратегията за национална сигурност на Република България и Енергийната стратегия на Република България до 2020 г. (За надеждна, ефективна и по-чиста енергетика).*

За целите на дисертацията е изведена следната авторска дефиниция за „енергийна сигурност“:

Енергийната сигурност е аспект на родовото понятие „сигурност“, свързан посредством хоризонтални връзки с икономическия, екологичния, социалния, здравния аспект на сигурността, с аспекта, свързан с борбата с организираната престъпност, и военния аспект, като в обхвата ѝ попада гарантирането на непрекъсната обезпеченост с енергийни ресурси в количества, достатъчни за задоволяване на енергийните потребности на домакинствата и бизнеса и за нормалното функциониране на институциите.

Понятието „енергийна сигурност“ се намира във вертикална зависимост спрямо общото понятие „сигурност“, релацията е от типа „родово-видово понятие“. Между енергийната сигурност и някои други аспекти на сигурността (видови понятия) обаче съществуват силни хоризонтални взаимовръзки (всички те са подчинени на общото родово понятие „сигурност“, но между тях съществува активно взаимодействие). Такива аспекти на сигурността са: **икономическият, екологичният, социалният, здравният, но също и по-„твърди“ аспекти като борбата с организираната престъпност и военния (отбранителния) аспект на сигурността.**

Става ясно, че в наши дни енергийната сигурност е един от най-високоприоритетните интереси на всяка държава и за защитата ѝ се използват различни държавни инструменти - икономически, външнополитически, дори военни.

Тъй като основен външнополитически инструмент е дипломатията, възниква дори цял един нов неин дял – „енергийна дипломация“.

1.2. Корелация между екологичния, икономическия и енергийния аспект на сигурността

В т. 1.2. на Глава 1 е отделено специално внимание на корелацията между екологичния, икономическия и енергийния аспект на сигурността. Споменати са годишните срещи на страните по Конвенцията от Рио. Разгледани са и четири стратегически документа на ЕС - „Европа 2020“, „Енергия 2020 – стратегия за конкурентоспособна, устойчива и сигурна енергетика“, „Енергия – пътна карта 2050“ и *Рамката до 2030 г. за политиките в областта на климата и енергетиката*.

Прави се констатацията, че при все че важноста на екологичния аспект на сигурността постоянно се изтъква в политическото говорене на световните лидери и водещите международни организации, както и в анализите на изследователите на проблематиката на сигурността; организират се многобройни форуми на правителствено и неправителствено равнище; светът е наясно с опасностите, които екологичните заплахи водят след себе си, за преодоляването на предизвикателства пред сигурността от екологично естество се вземат реални мерки едва тогава, когато това не противоречи на икономическите съображения, а действието е най-ефективно в случаите, в които движещите фактори от екологично и икономическо естество имат една и съща посока. Много често екологичните съображения биват категоризирани като прекалено идеалистични. В повечето случаи надделява мисленето в краткосрочни до средносрочни икономически хоризонти, без да се държи сметка, че в дългосрочен план икономическите мотиви обикновено са в пълна хармония с екологичните. По-сериозна тежест в теоретичния модел на сигурността придобива екологичният аспект едва когато бива разглеждан като част от „меката“ сила на субектите на международните отношения. Грижата за опазването на околната среда например е важен елемент от международната привлекателност на Европейския съюз. Този „ореол“ се разпростира и върху компаниите, за които спазването на съвременните екологични стандарти, освен че е задължение, се превръща и във въпрос на престиж и дори помага на маркетинговите им стратегии. Европейските компании, бидейки

подчинени на екологичните правила на ЕС, се превръщат в разпространителки на международния престиж на екологизирането на бизнеса, а също и на екологични иновации, което пък от своя страна тласка напред развитието на икономиката. ЕС като цяло може да се похвали с постигнато доста високо ниво на хармонизиране на екологичния и икономическия аспект на сигурността, което се проектира и върху енергийния ѝ аспект, органически свързан с тях. Необходимостта от развитие при съблюдаване на екологичния фактор е призната от всички световни сили, включително в рамките на ООН. Тя не е плод на геополитическите борби в Евразийското пространство. Не е и рекламен етикет на ЕС, създаден само за да увеличи международния му престиж, „меката“ му сила в трансформиращата се структура на системата на международните отношения, зад който обаче стоят цели със съмнителна постижимост. Напротив - развитието на икономиката по екологичен път е реално постижима цел, а усилията в тази насока наистина придават на ЕС ореола на водеща световна сила в прехода към устойчиво развитие, но това лидерство е ненаатрапчиво и неконфронтационно, една игра с ненулев резултат, защото всеки център на сила може да даде собствен принос към това, планетата да стане едно по-добро място за живот на своето население.

1.3. Понятието „енергийна дипломация“. Исторически събития, дали тласък на развитието на енергийната дипломация. Роля и значение на енергийната дипломация в съвременния свят.

Както за понятието „енергийна сигурност“, така и за понятието „енергийна дипломация“ липсва общоприета дефиниция. Дори енергийната сигурност е много по-добре дефинирана, предвид съществуването на определението на МЕА, макар че то отразява виждането на индустриалните страни потребителки на енергоресурси. Теоретичните източници на дефиниции са още по-ограничени в сравнение с понятието „енергийна сигурност“. Приведени са определенията, които дават Наталия Чабан и Мишел Кнод; И. С. Жукова; Валентин Катранджиев, както и определението на руското Министерство на външните работи.

Изведена е авторска дефиниция за „енергийна дипломация“ в широк и в тесен смисъл.

Енергийна дипломация в широк смисъл е целенасочена дейност по осъществяване на външноикономическата политика на една държава, интеграционна общност или друг субект на международното право в специфичния сектор на енергетиката. Освен от институции, тази дейност се осъществява и от енергийни компании.

Енергийна дипломация в тесен смисъл е дейността, осъществявана от Министерството на външните работи и задграничните дипломатически представителства, съгласувано с министерствата, в чийто ресор попадат икономиката и енергетиката, по защита на енергийната сигурност на страната в международните отношения на базата на външнополитическите приоритети.

За да се постигне дълбоко познание по проблематиката на енергийната дипломация обаче, не е достатъчно да дефинираме понятието. Не е достатъчно и да се проследят в детайли актуалните събития в тази толкова обществено чувствителна сфера, нито дори да се покаже цялата „палитра“ от професионални гледни точки – икономическа, дипломатическа, инженерно-техническа, политическа и пр., от които тя може да бъде анализирана. Необходим е и **исторически поглед**, който ще ни позволи да открием повтарящите се феномени. Последното от своя страна ще спомогне за изготвянето на ефективни енергийни стратегии и за избягване на вече допускани грешки. Разгледани са **Първата (1973-1974 г.)** и **Втората петролна криза (1979-1980 г.)**, както и **презасищането на пазара с петрол през 1986 г.** Обърнато е внимание на двойствена природа на вземането на решения по международни въпроси, вкл. енергийни – от една страна, необходимостта институциите и общественото мнение вътре в страната да се обединят около една външнополитическа цел, а от друга – да се осигури подкрепата на международните партньори – т. нар. „игри на две равнища“, за които говори Робърт Пътнам.¹²

XX в. е векът на петрола. Затова и основните поводи за безпокойство по отношение на енергийната сигурност са свързани именно с този енергиен източник и страните производителки на „*черно злато*“. Постепенно обаче природният газ придобива все по-голямо значение като енергийна суровина. Предпоставките за това са много: технологичният напредък и усъвършенстваните методи за неговия добив, консервиране и транспортиране; нестабилността на петрола на международните пазари – кризи, резки ценови колебания и свързаните с това търсения на алтернативни

¹² See Robert D. Putnam, *Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games*, <http://www.ou.edu/uschina/texts/Putnam88Diplomacy.pdf> (last accessed on 13.02.2016)

енергийни суровини; дори краят на Студената война, който позволява изключително богатата на природен газ Русия да разшири износа си в световен мащаб и да се превърне в основен доставчик на ЕС. Особено от началото на XXI в. Москва развива и започва много ефективно да прилага това, което можем да наречем „*дипломация на синьото гориво*“. Търговията с природен газ се превръща в мощен инструмент за възвръщане влиянието на Русия на международната сцена. Енергийната дипломация, приела облика на стройна система от диференцирани мерки с различни групи адресати и различна степен на прилаганата спрямо тях „твърда“ енергийна сила, започва да придобива много ярко изразени структурни характеристики. Тя е средство в глобалната борба за надмощие, която се води между центровете на сила в условията на трансформираща се структура на системата на международните отношения, и има пряко отношение към множество аспекти на сигурността.

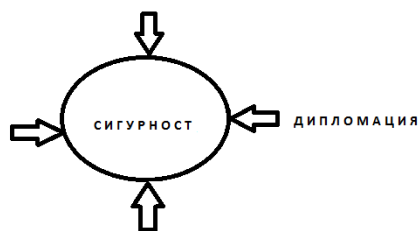
1.4. Корелациите „сигурност“-„дипломация“ и „енергийна сигурност“-„енергийна дипломация“

Държавата разполага с разнообразни средства за защита на националната сигурност. Проф. Георги Стефанов оприличава съвкупността им на „клавиатура“, в която всяко средство е отделен клавиш. „*Полифонията на сигурността разумната външна политика постига само тогава, когато знае как умело да борава с всички клавиши, в различни съчетания и в различни моменти*“¹³, твърди той.

Как тогава трябва да изглежда графично теоретичният модел на корелацията „сигурност“-„дипломация“? Очевидно, тук не става въпрос за недвусмислени отношения на субординация както между родовото понятие (genus) „сигурност“ и отделните му аспекти (differentia specifica). Касае се за самостоятелни външнополитически инструменти, използвани от държавите за повишаване нивото на тяхната сигурност, един от които е дипломацията (както е изобразено на графиката по-долу¹⁴).

¹³ Стефанов, Г., цит. съч., 2005, стр. 326

¹⁴ графиката е авторска; четирите стрелки са илюстративни и не означават, че инструментите за защита на сигурността са четири

Дипломацията е „*първото и най-гъвкавото средство за постигане и за поддържане на сигурност на всички равнища на международното общуване – и на двустранно, и на многостранно*“¹⁵. Поддържането на сигурността от своя страна е задача на дипломацията на всички страни.¹⁶

Между понятията „*сигурност*“ и „*дипломация*“ няма логическа субординация, но понятието „*енергийна сигурност*“, както видяхме в първа точка на тази глава, е йерархично подчинено на общото понятие „*сигурност*“, енергийната сигурност е един от аспектите на сигурността. Понятието „*енергийна дипломация*“, от своя страна, не е просто разновидност на класическата дипломатическа дейност, а по-скоро - инструмент на външната политика, и по-специално – на външноикономическата политика на държавата, много тясно свързан с дипломацията, но също и с другите средства на външната политика. Това предполага, че изследването на корелацията „*енергийна сигурност*“-„*енергийна дипломация*“ изисква създаването на сложен и динамичен модел. При него енергийният аспект на сигурността се влияе от многобройните средства на външната политика, а не само от дипломацията.

1.5. Международните преговори по енергийните въпроси – характеристика и особености

Международните преговори по енергийните въпроси се очертават като толкова важен елемент на съвременната външнополитическа, външноикономическа и дипломатическа дейност, че трябва да им бъде отделено специално място в теорията на международните преговори.

¹⁵ Стефанов, Г., цит. съч., 2005, стр. 327

¹⁶ вж. пак там, стр. 330

Какви са техните характерни особености? Най-напред – изключително високото равнище, на което се водят. Много често работата на експертните групи от преговарящите страни стига до задънена улица и едва при подписването на международните договори най-висшите фигури в изпълнителната власт (президент, премиер – в зависимост от конституционното устройство) намират формулата за решаване на проблема.

Следваща характерна особеност на международните преговори по енергийните въпроси е необходимостта от специфични експертни познания – технически, икономически, юридически. Ето защо документацията се разглежда и подготвя от специализирани експертни групи, а само най-основните, принципни положения са плод на договаряне между държавните ръководители.

На следващо място, можем да определим този вид преговори като „сложни“ не поради големите трудности при постигане на взаимно приемливи решения, а поради сложността, в смисъл на съставност, на преговарящите групи. От една страна имаме група на правителствените преговарящи, в която влизат съответният висш титуляр на изпълнителната власт и енергийният министър, понякога – и министърът на външните работи, както и експерти от съответните ведомства. От друга страна имаме бизнес делегация, в която влизат висшите ръководители на заинтересованите енергийни компании – държавни, частни или със смесено участие – в зависимост от възприетата национална практика.

Друга особеност е, че международните преговори по енергийните въпроси изключително силно се влияят от състоянието на международната среда с нейните структурни, функционални и регулативни фактори. Дотолкова, че от тези фактори зависи дали един енергиен проект изобщо ще бъде осъществен или не.

И на последно място, но не и по значение – в случая с Русия тези преговори често са асиметрични в полза на Москва.

Какъв преговорен модел се следва обикновено при международните преговори по енергийни въпроси? Тъй като в основата си това все пак са търговски преговори, въпреки много силния геополитически елемент в тях, доминиращият преговорен модел е пазарлъкът, като интересът на всяка страна е да получи по-изгодна за себе си цена. Налице е класически пазарлък между продавач и купувач, като цената е много ясен измерител за постигнатите резултати. Това е твърд пазарлък, но все пак интегративен, защото продавачите обикновено се стремят към дългосрочни договори и с колкото и

инструменти за натиск да разполагат, те няма да запазят клиентите си, ако държат на игра с нулев резултат. По някои свои характерни особености обаче международните преговори по енергийните въпроси се вписват в модела на „съвместно решаване на проблема“, а именно – по това, че са им присъщи фазите „диагностициране“, „конструиране на формулата“ и „постигане на съгласие по детайлите“¹⁷. Както вече споменахме, до формулата често се достига в разговор между най-висшите държавни ръководители, а детайлите са за експертите. „Съвместното решаване на проблема“ – преговорен модел, изискващ по-голяма креативност, обаче се използва предимно за преодоляване на политическите пречки пред сключването на договор за определен енергиен проект (а такива възникват постоянно и независимо коя е инициращата проекта страна, защото международните енергийни проекти са с геополитическо значение и имат потенциала да променят баланса на силите в определен регион). Опит за „съвместно разрешаване на проблема“ в енергийната сфера например е идеята за газовия хъб „Балкан“, който да съчетае интересите на ЕС и в частност – България, с интересите на Русия при съвременните условия, включително актуалната регулативна рамка на ЕС.

Една структурно определена специфика на преговорите по енергийни въпроси с Русия в контекста на трансформираща се система на международните отношения е, че те често се водят в условията на криза. Това предполага необходимостта преговарящите дълбоко да познават психологическите аспекти на международните преговори в кризисна ситуация.

При всеки вид международни преговори е важно и изучаването на спецификата на преговорния процес с различните националности. Във връзка с енергийната сигурност и дипломатия интерес представляват например преговорите с руските преговарящи. Екипите за преговори с Русия, особено в първостепенна за нея област като енергетиката, трябва да се отличават с висока психологическа устойчивост. Едновременно с това тези хора трябва да притежават силна културна чувствителност, да разбират в дълбочина всички исторически, културни и народопсихологически предпоставки за стила на руските преговарящи, без обаче тази културна чувствителност да води до пренебрегване на националния интерес.

За България е особено интересен въпросът за способите за компенсация на силовата асиметрия при преговори.

¹⁷ за трите фази на преговорния модел „съвместно решаване на проблема“ вж. по-подробно Пантев, Пл., цит. съч., 2006, стр. 92-95

Интересна е и концепцията на Пол Меертс за „силата на комара“: „тя (малката страна – б. Д. В.) може да пожелае да вложи повече усилие, особено ако е засегнат неин важен приоритет, което пък да доведе до успех за нея в крайна сметка“¹⁸.

ГЛАВА 2

ВЛИЯНИЕ НА МЕЖДУНАРОДНАТА СРЕДА ВЪРХУ ЕНЕРГИЙНАТА СИГУРНОСТ И ДИПЛОМАЦИЯ

2.1. Влияние на структурните фактори на международната среда върху енергийната сигурност и дипломация

Докато през Студената война структурата на системата на международните отношения е биполярна, а през първото десетилетие, дори две след това е с безспорно монополярен характер начело със САЩ, към настоящия момент тежат динамични процеси по нейната промяна, но все още не е ясно каква структурна конфигурация ще се установи в крайна сметка като равновесно състояние. Световната финансово-икономическа криза намалява способностите на практика на всички центрове на сила и довежда до скъсяване на разстоянието между тях в състезанието за глобална доминация.

В условията на неопределена структура на системата на международните отношения, където „претендентите за трона“ са много, но на всеки от тях нещо не му достига, за да вземе решителна преднина пред останалите, се създават условия за повишена конфликтност, особено по „разломните линии“ – невидимите граници на сферите на влияние между два центъра на сила, или т. нар. „буферни зони“.

¹⁸ пак там, стр. 321, позовава се на: Paul Meerts, The Negotiating Power of Small States in a Globalizing World: Options for Mongolia

В статия за сп. Foreign Policy, озаглавена „След Америка“¹⁹, Збигнев Бжежински предвижда „международна несигурност, повишено напрежение между глобалните конкуренти и дори откровен хаос“²⁰, ако САЩ изгубят водещата си световна роля. Русия, която „вероятно ще се впусне в пожелателно мислене (и дори злорадство) по отношение на несигурните перспективи на Америка, почти със сигурност ще се съсредоточи върху независимите държави от бившия Съветски съюз“²¹. Бжежински прогнозира и нарастване уязвимостта на по-слабите държави, намиращи се в географска близост до големи регионални сили, като ги нарича „геополитически еквиваленти на най-заstraшените видове в природата“²². Като такива държави той идентифицира Грузия, Тайван, Южна Корея, Беларус, Украйна, Афганистан, Пакистан, Израел и страните от Широкия Близък Изток.²³ Засега казусът Украйна показва, че прогнозите му са повече от реалистични. В предговора към новата военна стратегия на САЩ председателят на Обединените началник-щабове ген. Мартин Демпси заявява, че „бъдещите конфликти ще възникват по-бързо, ще продължават по-дълго и ще се водят на бойно поле, поставящо повече технически предизвикателства“²⁴. Генералът посочва, че глобалната среда за сигурност е по-непредвидима от всичко, което е виждал за 40 години служба.²⁵

Важно е обаче да разясним, че повишената конфликтност, която анализаторите предвиждат, че ще се установи на международната сцена, няма да бъде на идеологически принцип, както през Студената война. Няма да има и особена конкуренция на икономически модели, понеже с малки вариации икономиките на всички съвременни центрове на сила са капиталистически (нарочно не използваме термина „пазарни икономики“, понеже пазарната икономика се асоциира с ясни „правила на играта“ на пазара в условията на демократична правова държава, което не е валидно за всички претенденти за центрове на сила). Конфликтите на съвременността ще бъдат предимно търговски конфликти, конфликти за ресурси и пазари. Опитите за идеологическо завоалиране на икономическите мотиви ще бъдат по-скоро слаби, само

¹⁹ Zbigniew Brzezinski, *After America*, Foreign Policy, Jan/Feb 2012, http://www.foreignpolicy.com/articles/2012/01/03/after_america?page=0.0 (last accessed on 23.11.2013)

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.; See also: Zbigniew Brzezinski, *Strategic Vision (America and the Crisis of Global Power)*, New York: BASIC BOOKS, 2012, p. 77

²² Ibid.; See also: Zbigniew Brzezinski, op. cit., 2012, p. 89

²³ Ibid.; See also: Zbigniew Brzezinski, op. cit., 2012, pp. 90-100

²⁴ Website of the Joint Chiefs of Staff, *The National Military Strategy of the United States of America 2015*, p. i, http://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Publications/National_Military_Strategy_2015.pdf (last accessed on 03.07.2015)

²⁵ Ibid.

доколкото е необходимо да се мобилизира населението в подкрепа на определен външнополитически ход на държавния елит, но дори и това ще се прави не особено старателно, понеже в днешно време икономиката сама по себе си е убедителен мотив за действие дори и в очите на обществата. Ще ставаме свидетели на доста честна и открита бизнес агресивност между центрoвете на сила или от центрoвете на сила към страните от традиционната им сфера на интереси. Нагледен пример е интензитетът, с който Русия промотира международните си проекти за газо- и нефтопроводи и атомни електроцентрали, но от друга страна и САЩ не влагат по-малко енергия в промотирането на шистовия газ.

Геополитическата ситуация, в която България се намира, между интересите на ЕС, САЩ и Русия, е структурно определена предпоставка нейната външна политика и дипломация, включително в енергийната сфера, да се осъществяват при усложнени условия.

Все още не може да се каже със сигурност какъв облик ще придобие структурата на системата на международните отношения в средносрочен времеви хоризонт. Могат обаче да се идентифицират няколко опции с различна степен на вероятност, които ще очертаем тук. Възприемаме десетстепенна вероятностна скала:

Двуполюсен блокoв свят, подобен на този през Студената война, във формат САЩ+ЕС срещу Русия+Китай, като около всеки центрoсилoв блок гравитират по-малки държави. Степен на вероятност: 2 от 10.

Многополюсен свят с над три центъра на сила – напр. САЩ, ЕС, Русия, Китай. Степен на вероятност: 5 от 10.

Дифузен монополярен свят с лидер САЩ и няколко доближаващи се до тях по силови параметри центъра, подобен на сегашното състояние. (според Джоузеф Най-младши „Преходът на силата от една господстваща държава към друга е познато историческо явление, но разпръскването на силата е процес от по-ново време. Проблемът на всички държави в днешния век на глобална информация е, че повечето събития се случват извън контрола и на най-влиятелните държави“²⁶.) Степен на вероятност: 8 от 10.

²⁶ Най, младши, Дж., Бъдещето на силата, София: „Военно издателство“ ЕООД, 2013, стр. 127

Поради динамичното моментно състояние на структурата на системата на международните отношения за нито една от опциите не може да се даде 100%-ова вероятност, т. е. 10 по десетстепенната скала.

2.2. Влияние на функционалните фактори на международната среда върху енергийната сигурност и дипломация

Проф. Пламен Пантев подрежда възможните функционални взаимодействия в скала, в най-ниската част на която са само конфликтните интереси, а в най-високата й част – интересите на субекти вътре в рамките на единни федерални държавни структури.²⁷ Той разграничава следните „деления“ в скалата:

- открити военни действия;
- дипломация на принудата;
- значителни, но ненасилствени конфликти на интерес;
- разведряване;
- сближаване/ помирение;
- приятелско разбирателство;
- широка политическа координация;
- интеграция;
- федерални структури.²⁸

В случая с енергийната дипломация релевантни за наблюдение са следните функционални взаимодействия: продължаващият процес на евроинтеграция и в частност – Източното партньорство; проектът на Владимир Путин за евразийска интеграция; конфликтите по „разломните линии“ (в „буферните зони“ на границата на сферите на влияние) между двата центъра на сила ЕС и Русия. Допълнително може да се отбележи и историята с опита на Украйна и Грузия през 2008 г. в областта на

²⁷ вж. Пантев, Пл., цит. съч., 2006, стр. 152

²⁸ пак там, стр. 153-154

„широката политическа координация“ с нетрадиционен съюзник – НАТО²⁹, предвид че изключително важна роля в евроатлантическия алианс играят САЩ.

Всеизвестен факт е, че Русия реагира много остро на всеки опит на Запада за проникване в традиционната ѝ сфера на влияние. Тя вече на три пъти в най-новата си история доказва, че не би се поколебала и да използва военна сила, за да предотврати това, като при последния – казуса „Сирия“ е налице дори „проектиране на сила“ извън непосредственото съседство. Обикновено обаче, преди да се посегне към оръжията, в „Близката чужбина“ се действа с икономически средства, сред които най-мощното в инструментариума на Москва е енергийната дипломация. Голяма част от „морковите“ и „тоягите“ на съвременната руска дипломация, особено в „Близката чужбина“ – традиционната сфера на влияние, са свързани с природния газ. Схемата е проста: евтин газ при „правилна“ геополитическа ориентация и „спиране на кранчето“ за отклонилите се в неподходяща посока. Дипломацията на синьото гориво действа почти безотказно, особено когато се прилага през зимата.

Описаните функционални взаимодействия и особено – сблъсъкът на разширяващата се сфера на влияние на ЕС с традиционната сфера на влияние на Русия, се отразяват и на енергийната сигурност на България. Единственото засега газово трасе, през което страната получава доставките си от природен газ, минава през Украйна и единственият доставчик на „синьо гориво“ по това трасе е Русия. Интеграционното функционално взаимодействие с ЕС и развитието на общата външна енергийна политика на Съюза са много важни предпоставки, за да бъде енергийната дипломация на България ефективна в преговорите с мощен център на сила като Руската федерация, за да бъде енергийният диалог с Москва поставен на равни начала и – в крайна сметка – за да бъде надеждно гарантирана българската енергийна сигурност.

²⁹ See more details in: Steven Erlanger, Georgia and Ukraine Split NATO Members, October 30, 2008, The New York Times, <http://www.nytimes.com/2008/11/30/world/europe/30iht-nato.4.18268641.html?pagewanted=all&r=0> (last accessed on 14.04.2014)

2.3. Влияние на регулативните фактори на международната среда върху енергийната сигурност и дипломация

Регулативните фактори, влияещи върху енергийната сигурност и дипломация на България, могат да бъдат разделени в две групи – международни и национални.

2.3.1. Международни регулативни фактори

Регулативната рамка на международните енергийни отношения включва международни договори (като Енергийната харта) и правото на ЕС.

Процесът, свързан с Енергийната харта, започва в зората на 90-те години на ХХв., когато „краят на Студената война предлагаше безпрецедентна възможност да се преодолеят предишните икономически разделения”³⁰. Договорът за енергийната харта е подписан през декември 1994 г. и влиза в сила през април 1998 г.³¹ Понастоящем страни по него са ЕС, Евратом и 52 държави, сред които и България.³² Реалностите на съвременната търговия с енергийни суровини обаче следват логика, различна от идеализма на 90-те, и след 18 октомври 2009 г. Руската федерация, която е подписала, но не е ратифицирала Договора за енергийната харта, престава да го прилага.

Процесът на енергийната харта получава нов импулс с подписването на 21 май 2015 г. в Хага на нова „Международна енергийна харта“³³. Участват 75 страни, ЕС, Евратом и Икономическата общност на западноафриканските държави.³⁴ Сред подписалите Хартата е Китай³⁵, което показва стремеж от страна на този огромен пазар, включително за енергийни суровини, да не се обвързва единствено с Русия в енергийната сфера. Международната енергийна харта „също така се вписва в една по-

³⁰ ENERGY CHARTER, About the Charter, <http://www.encharter.org/index.php?id=7&L=0%27> (last accessed on 29.12.2013)

³¹ See International Energy Charter, The Energy Charter Treaty, <http://www.energycharter.org/process/energy-charter-treaty-1994/energy-charter-treaty/> (last accessed on 03.03.2016)

³² Ibid.

³³ See EC, ENERGY, New International Energy Charter Adopted, 21 May, 2015, <https://ec.europa.eu/energy/en/news/new-international-energy-charter-adopted> (last accessed on 03.03.2016)

³⁴ See Howard Chase, A New International Energy Charter Fit for the 21st Century, 27.05.2015, <http://www.euractiv.com/sections/energy/new-international-energy-charter-fit-21st-century-314880> (last accessed on 03.03.2016)

³⁵ Ibid.

широка тенденция за по-добра регулация, лансирана наскоро в Европа от Председателя на Комисията Жан-Клод Юнкер и Първия заместник-председател Франс Тимерманс³⁶. България също подписва новата Харта.³⁷

Енергийна политика на ЕС в онези ѝ аспекти, които касаят взаимодействията на международната арена, дълго време изглежда по-скоро подчинена на логиката на политическия реализъм, според която всеки се спасява поединично в един анархистичен свят. Идеите за координирани действия се обличат в огромно количество документи, но на практика често не оставят впечатление за резултат, надхвърлящ декларативното равнище.

Едно от най-големите постижения на ЕС по пътя към обща енергийна политика е включването в Лисабонския договор на няколко разпоредби, посветени на енергетиката. По-специално, става въпрос за дял XXI (ЕНЕРГЕТИКА) от Част трета (ВЪТРЕШНИ ПОЛИТИКИ И ДЕЙНОСТИ НА СЪЮЗА) на Договора за функционирането на ЕС (ДФЕС), състоящ се само от един член - 194, както и „клаузата за солидарност“ – чл. 122, т. 1.³⁸ Чл. 122, т. 1 от ДФЕС гласи: „Без да се засягат останалите процедури, предвидени в договорите, Съветът, по предложение на Комисията, може да вземе решение, в дух на солидарност между държавите-членки, относно мерките, съобразени с икономическата ситуация, и по-конкретно ако възникнат сериозни затруднения при снабдяването с определени продукти, а именно в областта на енергетиката”³⁹. В контекста на „клаузата за солидарност“ от 2014 г., след кримските събития, Украйна получава газ от Словакия чрез реверсно подаване.

Според Анна Херанц-Суралес в ЕС се наблюдава преход от „енергийно управление” към „енергийна дипломация”⁴⁰. Всъщност енергийната дипломация е един от особено ценните инструменти на модерната дипломация на ЕС.

Друга много важна крачка по пътя към енергийното единство на ЕС е Третият либерализационен пакет.

³⁶ Ibid.

³⁷ вж. МЕ, България подписа Международната енергийна харта, 20 май 2015, <http://www.me.government.bg/search/index/index/lang/bg/page/3> (последно посетена на 26.06.2015)

³⁸ вж. Консолидиран текст на Договора за функционирането на Европейския съюз в: Семов, Ат., Христов, Хр., Договорът от Лисабон – Консолидирани текстове и коментари, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 2010

³⁹ пак там, стр. 412

⁴⁰ See Anna Herranz-Surrallés, An Emerging EU Energy Diplomacy? Discursive Shifts, Enduring Practices in: Journal of European Public Policy, DOI: 10.1080/13501763.2015.1083044, 23 Sept 2015, <http://dx.doi.org/10.1080/13501763.2015.1083044> (last accessed on 19.03.2016)

За институциите с регулативна роля в международните енергийни отношения обаче като цяло може да се направи не особено оптимистичният извод, че се създават ad hoc, във връзка с някаква специфична конюнктура, с амбициозни платформи да предотвратяват бъдещи кризисни ситуации, а с течение на годините се превръщат във вегетиращи структури, неспособни да постигнат нещо повече от поддържането на собственото си (скъпоструващо) административно функциониране и публичния си имидж.

2.3.2. Национални регулативни фактори

Националните регулативни фактори в Република България са, от една страна, правната уредба, създадена от Конституцията, законите и подзаконовите нормативни актове, а от друга страна – създадените на основа на тази правна уредба институции.

Макар президентската институция да не принадлежи нито към законодателната, нито към изпълнителната власт, българските президенти вземат активно отношение по въпросите на енергийната сигурност. Обръщенията и посланията, които те могат да правят съгласно чл. 102, ал. 1 от Конституцията на Република България, понякога са посветени на въпроси, свързани с международните енергийни отношения. Те нямат правнообвързваща сила, но благодарение на широкия си обществен отзвук могат да повлияят на посоката на решенията на законодателната и изпълнителната власт.

На Народното събрание Конституцията вменява осъществяването на законодателната власт и упражняването на парламентарен контрол (чл. 62), което означава и в материята на енергетиката.

Ръководството и осъществяването на вътрешната и външната политика на страната Конституцията поверява на Министерския съвет (чл. 105). Т. е. Министерският съвет има функции и по отношение на вътрешните и външните аспекти на енергийната политика. Нещо повече – често законопроектите се предлагат от Министерския съвет.

Най-важният закон в сектора на енергетиката е Законът за енергетиката.

Чл. 3 от Закона потвърждава, че държавната политика в енергетиката се осъществява чрез Народното събрание и Министерския съвет. Народното събрание

приема Енергийна стратегия на Република България по предложение на Министерския съвет. С нея се определят основните цели, етапи, средства и методи за развитие на енергетиката. Министерският съвет ръководи енергетиката на страната в съответствие с приетата от Народното събрание Енергийна стратегия (ал. 1-3). Провеждането на енергийната политика е поверено на министъра на енергетиката (чл. 4).

Други важни секторни закони са: Законът за енергийната ефективност, Законът за енергията от възобновяеми източници, Законът за безопасно използване на ядрената енергия, Законът за запасите от нефт и нефтопродукти и Законът за подземните богатства. Отделни разпоредби, свързани с енергетиката, се срещат и в други закони.

Правната уредба на българската енергетика е една от най-бързо променящите се и най-силно влияещите се от злободневието на политическите процеси. Енергетиката е политически много чувствителен сектор на икономиката. Поради лошото икономическо положение на голяма част от българското общество цената на електроенергията постоянно присъства в политическия дискурс, особено в критиките на опозицията към управляващите на деня, независимо коя политическа сила в която роля се е оказала в даден времеви отрязък.

Това, което отличава енергийния сектор от останалите сфери на обществения живот, е необходимостта от много специфична експертиза за неговото ръководство. Последното води до още по-голяма отдалеченост на процеса на вземане на решения от гражданите. Тази отдалеченост по парадоксален начин се комбинира с екзистенциалната важност на енергетиката – както вече споменахме по-горе, без нея е невъзможна не само нормалната икономическа дейност на съвременния човек, невъзможно е и поддържането на здравето, а понякога дори и на живота му (обезпечаването на „човешката сигурност“). Изключителното значение на доброто функциониране на сектора за благоденствието на обществото, от една страна, и огромните икономически интереси, концентрирани в него, от друга, са причина той да е постоянно присъстваща в медиите тема. Така се създава една особена обществена „виртуална реалност“ – проблемите на енергетиката са едновременно актуални и интересни, но само тясна прослойка от експерти и вземащи решения имат необходимите за разрешаването им задълбочени познания.

ГЛАВА 3

ПЕРСПЕКТИВИ ЗА БЪЛГАРИЯ В ОБЛАСТТА НА ЕНЕРГИЙНАТА СИГУРНОСТ И ЕНЕРГИЙНАТА ДИПЛОМАЦИЯ

3.1. Европейският съюз, България и международните енергийни отношения

Европейският съюз е постигнал висока степен на технологично развитие. Парадоксално обаче, този влиятелен център на сила в международните отношения е природно беден на енергийни суровини (подобно на Япония) и е зависим от вноса им. Най-големите доставчици на суров петрол и природен газ за ЕС са Русия и Норвегия.⁴¹ Икономическата (в частност-енергийната) зависимост на един център на сила от друг е интересен феномен, макар че зависимостта не е еднопосочна и в случая ЕС-Русия става въпрос по-скоро за една взаимозависимост (защото Русия от своя страна се нуждае от европейския пазар за енергийните си суровини, които пък са основен източник на приходи за икономиката ѝ). През последните години под „енергийна дипломация“ се разбират преди всичко проектите в енергийната сфера на понякога доста сложните отношения между ЕС и Русия и САЩ и Русия, а напоследък в енергийното уравнение се намесва и Китай.

Отделно е внимание на проекта „Северен поток“; на диверсификационните проекти от „Южния газов коридор“, сред които България възлагаше големи надежди на неосъществения се „Набуко“; на несбъдналия се „Южен поток“; на идеята за Европейски енергиен съюз. Разгледани са причините ЕС трудно да се придвижва към енергийно единство. Прави се изводът, че в сегашния труден период за отношенията ЕС-Русия за България е изключително важно да се следи постоянно динамиката на обстановката, включително енергийният ѝ аспект. В кризисни условия сроковете за реакция по правило са много по-кратки. Ето защо вземащите решенията трябва да бъдат много добре информирани за всички настъпващи промени, но и да притежават

⁴¹ See Eurostat, EC, File: Main Origin of Primary Energy Imports, EU-27, 2002-2010 (% of extra EU-27 imports).png, [http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=File:Main_origin_of_primary_energy_imports,_EU-27,_2002-2010_\(%25_of_extra_EU-27_imports\).png&filetimestamp=20121012131852](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=File:Main_origin_of_primary_energy_imports,_EU-27,_2002-2010_(%25_of_extra_EU-27_imports).png&filetimestamp=20121012131852) (last accessed on 17.01.2014)

необходимата чувствителност, за да улавят навреме повелите на конкретната ситуация и да предприемат съответните действия с оглед на българския национален интерес.

В тази точка не е засегната темата за ядрената енергетика, тъй като тя в още по-голяма степен от природния газ представлява разделителна линия между енергийните политики на държавите членки на ЕС и е оставена на решенията на националните правителства. Ядрената тема намира място в точките, посветени на енергийните отношения на България с Русия и САЩ. Тъй като проектът „Южен поток“ е разгледан тук, той не се разглежда отново в следващата точка, която специално касае руските енергийни проекти в България.

3.2. Русия – основен доставчик на енергийни суровини за България. Руските енергийни проекти в страната

Русия, освен център на сила в географска близост до България, оказващ немалко геополитическо влияние върху нея, е и една от най-богатите на природни ресурси държави в света. По данни на американската Администрация за енергийна информация (EIA) от 2012 г. тя притежава най-големите запаси от природен газ, втора е в света по производство на сух природен газ, трета по производство на течни горива (след САЩ и Саудитска Арабия) и заема шесто място в света по добив на въглища.⁴² Публикуваната от EIA информация за 2014 г. показва запазване на второто място на Русия по производство на сух природния газ, като на първо място в света са САЩ.⁴³ Непроменена остава класацията и при производството на петрол и други течни горива (първо място – САЩ, второ – Саудитска Арабия, трето - Русия).⁴⁴ Последните данни за добива на въглища са от 2013 г. и показват запазване на шестото място в света на Русия.⁴⁵ По данни на Световната ядрена асоциация Русия е на трето място по доказани

⁴² EIA, RUSSIA, Country Analysis Brief Overview, <http://www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=RS> (last accessed on 22.01.2014)

⁴³ EIA, International, Natural Gas, <http://www.eia.gov/beta/international/> (last accessed on 11.03.2016)

⁴⁴ Ibid., Petroleum

⁴⁵ Ibid., Coal

запаси на уран (505 900 т. или 9% от световните запаси, след Австралия – 1 706 100 т., 29% и Казахстан, 679 300 т., 12%).⁴⁶

Русия осъзнава енергийната си сила и успешно я използва във външната си политика.

България е силно зависима от Москва за задоволяване на енергийните си потребности. Според *Енергийната стратегия на Република България до 2020 г. (за надеждна, ефективна и по-чиста енергетика)* от юни 2011 г. „България осигурява повече от 70% от брутното си енергийно потребление чрез внос, като за 2008 г. този показател е 76%. Зависимостта от внос на природен газ и суров нефт е практически пълна и има традиционно едностранна насоченост от Руската Федерация. Руският природен газ се доставя по едно трасе – през Украйна. Освен това, страната ни разчита изцяло на внос на ядрено гориво от Русия, макар ядрената енергия, съгласно методика на Евростат, да се счита за местен енергиен източник“⁴⁷.

Особено силното концентриране на медийното внимание в България около руските енергийни проекти започва около посещението на Владимир Путин в България през януари 2008 г. и подписването на пакет от три споразумения в енергийната сфера, които тогавашният български президент Георги Първанов нарича „голям шлем“: за строителството на газопровода „Южен поток“, на петролопровода „Бургас-Александрополис“ и на атомната електроцентрала „Белене“. Оттогава политическата ситуация в България се развива, вземайки различни, понякога съвсем неочаквани, обрати, а енергийните въпроси, особено тези, свързани с енергийните отношения България-Русия или още по-глобално – ЕС-Русия и дори – САЩ-ЕС-Русия, неизменно присъстват в политическия дебат в страната. Борбата на външнополитически визии в България обикновено гравитира именно около последно споменатата центросилова триада и дебатите традиционно са много емоционално натоварени, формирани под влиянието на исторически събития и трайни перцепции и стереотипи.

Проектът „Бургас-Александрополис“ отпада от дневния ред през март 2013 г. по екологични съображения и под натиска на гражданското недоволство в област Бургас –

⁴⁶ World Nuclear Association website, Uranium Mining Overview (Updated February 2016), <http://www.world-nuclear.org/information-library/nuclear-fuel-cycle/mining-of-uranium/uranium-mining-overview.aspx> (last accessed on 11.03.2016)

⁴⁷ Енергийна стратегия на Република България до 2020 г. (За надеждна, ефективна и по-чиста енергетика), юни 2011 г., стр. 9, http://www.mi.government.bg/files/useruploads/files/epsp/22_energy_strategy2020_.pdf (последно посетена на 17.01.2016)

решение, което считаме за правилно, тъй като туризмът е много важен сектор на българската икономика и е необходимо да се поставят на приоритетно място опазването на българската природа и устойчивото икономическо развитие.

На 27 февруари 2013 г. пък е сложен край на АЕЦ „Белене“, но отказът от проекта е политически по-дискусионен в сравнение с изтеглянето на България от „Бургас-Александруполис“. Като представител на т. нар. „чернобилско поколение“ авторката на дисертацията трудно би могла да споделя увереността на предишните поколения в прогреса чрез енергията на „мирния атом“ и подкрепя отказа от проекта. Идеята вместо АЕЦ там да се построи газова централа изглежда като една доста по-безопасна енергийна алтернатива. Реализирането ѝ би решило и проблема със социалната сигурност и разкриването на нови работни места в гр. Белене. Такъв проект обаче също е зависим от моментното състояние на структурата на системата на международните отношения, както и от способността на България да диверсифицира източниците си на природен газ.

В сферата на енергетиката силно се проектира деленето „русофили-русофоби“ и състоянието на международната среда оказва огромно влияние върху вземаните политически решения и поляризацията на визиите по отношение на енергийната сигурност и дипломация. Излъчването на противоречиви сигнали на международната сцена не създава на България имидж на надежден партньор. У държавите със способности се затвърждава убеждението, че единственото, което трябва да направят, за да прокарат собствения си интерес в България, е да си създадат съответната местна „политическа клиентела“ и да подпомогнат идването ѝ на власт. Тези механизми са познати от векове и дори хилядолетия и не са измислени нито от моментните „центрове на сила“, нито за да се прилагат специално по отношение на България. Историята обаче познава и случаи на средноголеми и дори малки държави, способни да водят последователна външна политика в защита на консенсусни национални интереси и твърдо да отстояват тези интереси пред международните партньори. Стратегическото географско положение, интересно за много центрове на сила, не е оправдание да не може да се изгради такова външнополитическо поведение, а напротив – стимул да се усъвършенства изкуството на лавирането между центрoвете на сила и да се използват особеностите на международната среда, за да се извличат национални дивиденди, включително в областта на енергийната сигурност.

3.3. Отношения България-САЩ в областта на енергийната сигурност и енергийната дипломация

Само допреди няколко години петролната и газовата индустрия на САЩ са обезпокоени от изчерпването на запасите от природен газ в страната. Повечето експерти са убедени, че Северна Америка скоро ще трябва да се превърне в нетен вносител на природен газ във втечнена форма.⁴⁸ За изненада почти на всички, неконвенционалният газ се оказва много по-обещаващ от очакваното. От 2008 г. насетне опитът в тази област кара индустрията да разбере, че шистовият газ е масивен и икономически изгоден източник на вътрешно снабдяване.⁴⁹ Производството на шистов газ става рентабилно благодарение на две технологични нововъведения: хоризонталното пробиване и хидравличното разбиване („фракнинг“). Благодарение на тези нови технологии производствената цена на шистовия газ изключително се понижава.⁵⁰ На основата на шистовата технология САЩ постепенно започват да изместват Русия по производство на нефт и газ.⁵¹

Чрез шистовия газ САЩ не само се превръщат от вносител в износител на енергийни суровини. Те се превръщат и в износител на know-how за добива на този неконвенционален вид „синьо гориво“. Американски фирми проявяват интерес и към разработване на шистови находища в други страни, включително България. Общественото мнение в България обаче е силно против по екологични съображения и на 18 януари 2012 г. парламентът налага безсрочна забрана за проучване и добив на шистов газ по метода „хидравлично разбиване“ или сходни техники. Предвид известните ни до този момент факти, считаме за целесъобразно мораториумът върху добива на шистов газ да остане, докато се види какви ще са последиците от подобна промишлена дейност в други европейски страни, както и докато бъде усъвършенстван технологичният процес, така че да не нанася сериозни щети на околната среда.

Перспективите за сътрудничество между България и САЩ в енергийната сфера не се изчерпват само с възможността за добив на шистов газ. След посещение във

⁴⁸ See John Deutch, *The Good News About Gas (The Natural Gas Revolution and Its Consequences)*, Foreign Affairs, Volume 90 No. 1, January/February 2011, pp. 83-84

⁴⁹ Ibid., p. 84

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ See Russell Gold and Daniel Gilbert, *U.S. Is Overtaking Russia as Largest Oil-and-Gas Producer*, October 2, 2013, <http://online.wsj.com/news/articles/SB10001424052702303492504579111360245276476> (last accessed on 30.01.2014)

Вашингтон в края на ноември 2013 г. тогавашният министър на икономиката и енергетиката Драгомир Стойнев представя пред обществеността план за изграждане на VII блок на АЕЦ „Козлодуй“ от американската компания „Уестингаус“⁵² (всъщност мажоритарният дял от акциите на компанията са притежание на японската „Тошиба“, но „Уестингаус“ е базирана в САЩ – б. Д. В.). Понастоящем проектът не е в центъра на медийното внимание.

За разлика от перспективите, които са предмет на експертни обсъждания и бъдещи политически решения, българо-американското енергийно сътрудничество има и своето реално изражение – т. нар. „американски ТЕЦ-ове“ в Маришкия басейн – ТЕЦ „Ей И ЕС (AES) Гълъбово“ и ТЕЦ „КонтурГлобал Марица Изток 3“. Съществуват обаче проблеми с цената на произвежданата от тях електроенергия.

По време на посещението на държавния секретар Джон Кери в България през януари 2015 г. е договорено създаването на работна група между България и САЩ по енергийната сигурност⁵³ - нещо, което може да се оцени положително, тъй като създава институционализирана платформа за обсъждане на проектите и проблемите.

С оглед на диверсификацията и предвид геополитическата ориентация на България, членка на НАТО, смятаме, че при наличието на добри американски енергийни проекти, след съответната експертна оценка, конкурсни процедури и договаряне на клаузи на договорите, които да отговарят на българския национален интерес, те биха спомогнали за повишаване на енергийната ни сигурност и за модернизация на българския енергиен сектор. Както с Русия, така и със САЩ обаче трябва да се избягва прибързано политическо приемане на енергийни проекти, които, ако започнат да се осъществяват, биха оцетили българските граждани – било ценово, било чрез нанасяне на солидна вреда на околната среда, а ако бъдат отменени от следващото правителство, би бил накърнен в международен план имиджът на България на надежден икономически партньор.

⁵² вж. Vesti.bg, Стойнев: Предстоят преговори с „Уестингаус“ за нов реактор в АЕЦ „Козлодуй“, 23 ноември 2013, <http://www.vesti.bg/novini/stojnev-predstoiat-pregovori-s-uestinghaus-za-nov-reaktor-v-aec-kozloduj-5999163> (последно посетена на 31.01.2014)

⁵³ вж. МС, Пресконференция на министър-председателя Бойко Борисов и държавния секретар на САЩ Джон Кери, 15 януари 2015, <http://www.government.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0215&n=78&g=> (последно посетена на 17.06.2015)

Възможно е в близко бъдеще рамката на българо-американските енергийни отношения да се задава от Споразумението за трансатлантическо търговско и инвестиционно партньорство, ако влезе в сила.

3.4. Другите евразийски участници в голямата енергийна игра

Енергийната сигурност на България, но и на целия европейски континент, до голяма степен се определя от сложните отношения в триъгълника Европа-Русия-САЩ. Наред с тези три мощни центъра на сила обаче в „голямата енергийна игра“ немаловажна роля играят и редица други „актьори“: **Китай** (към когото Москва се опитва да диверсифицира износа си на природен газ); централноазиатските държави **Казахстан, Узбекистан и Туркменистан; Азербайджан** (страна, на която България възлага големи надежди за енергийната си диверсификация); **Иран; Турция**. Политическата обстановка в **Ирак** към момента е прекалено нестабилна, за да бъде разглеждан като потенциален източник на алтернативни енергийни доставки за България. Важен е и проблемът с делимитацията на **Каспийско море** между **Русия, Иран, Азербайджан, Казахстан и Туркменистан**, като основен мотив за споровете е борбата за енергийните ресурси. Вдигането на международните санкции срещу **Иран** на 16 януари 2016 г. разкрива пред света нови възможности за бизнес с Техеран в областта на енергийните ресурси. Считаме, че сътрудничеството с Иран би предложило едни от най-реалните възможности за България за енергийна диверсификация.

3.5. Перспективи за България в областта на енергийната сигурност и енергийната дипломация

Почти всички перспективи за България в областта на енергийната сигурност и енергийната дипломация изискват усъвършенстване на уменията на политиците и преговарящите по енергийните въпроси за извличане на максимални ползи от взаимодействията на енергийната „шахматна дъска“. За целта е необходимо българската държава да **развива професионален национален аналитичен капацитет**

за изучаване на енергийните отношения между центровете на сила и между тях и други страни. Така ангажираните с тази дейност лица ще придобиват все по-добро усещане за преговорната BATNA на страната, ще се обогатяват преговорните алтернативи и в резултат ще се изработи капацитет да се използват слабостите на „големите“ в полза на българския национален интерес.

В обогатяването „палитрата“ на алтернативите в сферата на енергетиката основна роля имат съседните страни. Една от най-близките (времево и географски) и реалистични перспективи за обезпечаване енергийната сигурност на България чрез енергийна дипломация е изграждането на интерконекторни газови връзки със съседните държави: Турция, Гърция, Сърбия и Румъния. С удовлетворение можем да отбележим, че това е един осъзнат национален интерес, спрямо който съществува единство в българското политическо пространство и приемственост на политиката.

Както вече беше споменато, алтернативи за енергийна диверсификация могат да се търсят и в двустранните отношения с други страни, като особено перспективен е **Азербайджан**. Като потенциални алтернативни доставчици на природен газ за България се разглеждат също така **Кипър** и **Израел** във връзка с новооткритите находища в Средиземно море.

След оповестения руски отказ от „Южен поток“ премиерът Борисов лансира идеята за **газоразпределителен център** край Варна, получил по-късно името „**Балкан**“, до който да се доставя газ с различен произход – от Русия, Азербайджан и други доставчици, както и от собствени находища, и да се разпределя към другите страни членки на ЕС. Българският министър-председател също така лобира пред международните партньори за възраждане на „Набуко“. Осъществяването на тези проекти действително би допринесло за диверсификацията на енергийните доставчици и би поставило България в благоприятната позиция на страна-енергоразпределителен център.

Освен чрез енергийна дипломация, алтернативите за България трябва да се разширяват и чрез **технологично обновление**. Важно е да се насърчава внедряването на алтернативни енергийни източници, а също така - национални или по съвместни проекти с международни партньори научни разработки за такива иновации. **Знанието е капитал, който България може и трябва приоритетно да развива.** То е неизчерпаем

ресурс, който винаги е от помощ за малките страни в условията на асиметрична структура на системата на международните отношения.

Друга перспективна възможност е разработването на **собствени находища на конвенционални енергийни източници**.

Работи се и за **разширяване на капацитета на газохранилището в Чирен** - нещо, което несъмнено би имало положителен ефект върху енергийната сигурност на България в случай на криза.

Почти всички алтернативни решения, т. е. почти всички перспективи пред България за увеличаване на енергийната ѝ сигурност, са свързани с международни взаимодействия, с преговори, следователно - с енергийна дипломация, но са и в пряка зависимост от държавната политика и вземащите решения трябва винаги много трезво да оценяват националния интерес и неотклонно да се ръководят от него.

Във вътрешен план дълго време не се правеше много за ориентиране на обществото за алтернативите на домакинствата в енергийната област – от постигането на по-висока енергийна ефективност на жилищата до възможностите за задоволяване на битовите енергийни нужди.

През февруари 2015 г. стартира двугодишна *Национална програма за енергийна ефективност на многофамилни жилищни сгради*⁵⁴, предоставяща възможност за безплатно саниране на одобрените за финансиране блокове. Успехът ѝ обаче зависи от степента на организираност и ефективността на управлението на съответната „етажна собственост”. Тепърва предстои да видим каква ще е равносметката от изпълнението на програмата.

Експертите по външнополитическия аспект на енергийната сигурност, както и анализаторите и практиците в областта на енергийната дипломация, не могат да дадат отговор на въпроса „*Какъв енергоизточник трябва да избере за дома си едно българско семейство?*”. Това, което те могат и трябва да правят, е тогава когато задоволяването на енергийните потребности на страната е обвързано с международни взаимодействия, да анализират задълбочено и максимално безпристрастно международната среда, да създават адекватни преговорни стратегии спрямо различните чуждестранни партньори и да предлагат резултатите от изследванията си

⁵⁴ вж. МРРБ, Национална програма за енергийна ефективност на многофамилни жилищни сгради, <http://mrrb.government.bg/?controller=category&catid=117> (последно посетена на 10.04.2015 г.)

на вниманието на вземащите политическите решения. Въпреки това, с оглед на целите на дисертацията, накрая ще се обърнем към експертизата на онези специалисти, които могат да дадат отговор на въпроса за алтернативите на отделните домакинства в енергийната област.

Иванка Диловска, председател на Управителния съвет на Института за енергиен мениджмънт, в своя статия за първото издание на сборника на Дипломатическия институт към Министъра на външните работи на Република България „*Енергийните дипломация*”, озаглавена „*Енергийните мрежи като част от европейската енергийна политика*”, обръща внимание на ниската енергийна ефективност в България и препоръчва по-широкото използване на първични енергийни ресурси (природен газ, биомаса, слънчева енергия).⁵⁵

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключението се прави верификация, отговорено ли е на изследователските въпроси, изпълнени ли са целите и успешно ли е защитена тезата. Констатира се също така, че научните изследвания, посветени на екзистенциално важната енергийна проблематика, представляват принос към избистрянето на концепцията за „човешката сигурност“. Участието на научните среди в дебатите по въпросите на енергийната сигурност и дипломация от своя страна е принос към демократичния контрол над енергийния сектор. В този смисъл те допринасят за изграждането на информирано и активно гражданско общество, което да оказва натиск върху политиците за повече прозрачност при вземането на решения в областта на енергетиката. По този начин научните занимания с проблематиката на енергийната сигурност и дипломация спомагат за обръщането фокуса на изследванията на сигурността от държавата към нейните граждани.

⁵⁵ вж. Диловска, Ив., Енергийните мрежи като част от европейската енергийна политика в: Енергийна дипломация, София: Дипломатически институт, 2011, стр. 15

III. ПУБЛИКАЦИИ ВЪВ ВРЪЗКА С МАТЕРИЯТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

„Теоретични аспекти на енергийната сигурност и дипломация“, сп. *„Международни отношения“* бр. 2, 2015, стр. 89-100

„Русия – потенциални и реални способности. Стратегическите опции пред Москва“
в: Пламен Пантев, *„Центрове на сила в международните отношения и проблемът за поляритета през XXI век“*, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2014, стр. 147-181

Role and Importance of Energy Diplomacy in the Contemporary World в: *Ph.D. Students` Forum: Dialogues in the Field of International Relations, Security, Human Rights and EU Studies*, Sofia: University Press St. Kliment Ohridski, 2013, pp. 9-19 (сборникът е издание на УКХ „Алма матер“, включващо статии на млади учени, участвали със свои презентации във *Fulbright International Summer Institute (FISI) –2012*)